

Eva Žile

Novi izgled drugoga grada Dubrovačke Republike

Obnova stonske spomeničke cjeline od 2010. godine do danas

Obnova stonskoga fortifikacijskog kompleksa – najvećega izvangradskog graditeljskog poduhvata Dubrovačke Republike – jedna je od najzahtjevnijih zadaća suvremene zaštite spomenika šireg dubrovačkog područja. Sklop koji se počinje graditi odmah po dubrovačkom stjecanju Pelješca 1333. godine oblikovan je tijekom

puna četiri stoljeća. Obuhvaćao je zidine Stona i Malog Stona, izdvojeni korpus tvrđave Veliki kaštio te Veliki zid s trima tvrđavama, flankiran s deset okruglih i trideset i jednom četvrtastom kulom te sa šest polukružnih bastiona. Na njegovim su rubnim točkama organizirane dvije urbane jezgre, Ston i Mali Ston, izraziti primjeri

↑ Tvrđava Veliki kaštio tijekom obnove, dokumentacija tvrtke Arheo Plan d.o.o., Foto A. Kovačević

strogo planiranih srednjovjekovnih gradova. Izgubivši obrambenu funkciju tijekom 19. stoljeća, stonske su utvrde s pripadajućim urbanim cjelinama bile prepuštene svojevrsnom propadanju.

Svijest struke o potrebi, složenosti i nužnosti zaštite stonske cjeline sazrijevala je dugo godina. Tijekom druge polovice 20. stoljeća započeli su manji zahvati obnove stonskih zidina financirani od strane Društva prijatelja dubrovačke starine u čijem se okviru, u najvećoj mjeri, nastavljaju do danas.¹ Zbog zahtjevnosti izvedbe i visokih financijskih potreba zadatka radovi su tekli sporo, a ratne prilike devedesetih godina kao i jaki potres koji 1996. pogodio Ston dodatno su otežali svaki pokušaj brige o toj značajnoj cjelini. Visoki financijski prihodi Društva omogućili su da se u zadnja dva desetljeća, konkretno od 2003. godine, započne sa znatnim radovima obnove stonske cjeline, koji uz održavanje dubrovačkih zidina, predstavljaju najzamašniji kontinuirani projekt te baštinske ustanove.² Prvi zahvati bili su usmjereni na istočni potez zidina koji je u cijeloj duljini, od Kule nad vodom do Korune i Malog Stona, godine 2009. otvoren za posjetitelje.

Od 2010. godine nastavljena je obnova zidina, odnosno cjelovitoga stonskog

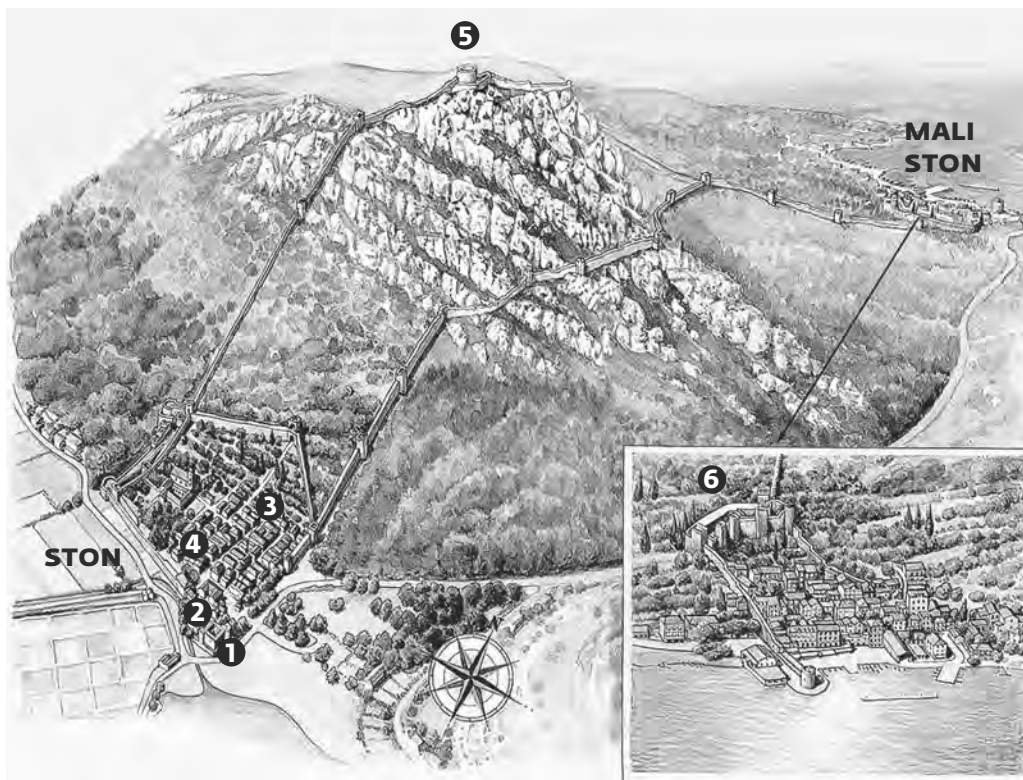
fortifikacijskog kompleksa, koja je uključila i pojedine objekte unutar gradskog tkiva Stona. Usporedno s obnovom istočnog poteza zidina grada Stona započeti su radovi i na njihovom zapadnom dijelu, od kule Arcimuna do Sokolića.³ Uslijedili su radovi na južnom potezu zidina, tijekom kojih su arheološki istraženi ostaci triju kula koje su se nekoć uzdizale uz južni bedem grada, a srušene su početkom 20. stoljeća.⁴ Jedan je segment spomenutog dijela gradskog zida s ostatcima triju pravokutnih kula prezentiran, a radovi na obnovi poteza zida se nastavljaju. S ciljem zaokruživanja cjeline poduzeti su i radovi na rekonstrukciji zapadnog dijela zidnog platna na potezu od tvrđave Minčete do tvrđave Podzvizd.⁵ Aktualni radovi na istraživanju, obnovi i prezentaciji gradskih zidina Stona za cilj imaju u prvom redu rekonstrukciju obrambenog pojasa koji je nekoć ocrtao gabarit srednjovjekovnog grada i koji će biti moguće obići u punom opsegu.

Među projektima obnove pojedinih dijelova fortifikacijskog sklopa posebno se ističu zahvati na njegovim najvažnijim tvrđavama – malostonskoj Koruni, Podzvizdu i stonskom Velikom kaštilu. Te građevine iziskuju posebnu pozornost i zalaganje istraživača, a njihova obnova pretpostavlja detaljna prethodna istraživanja koja uključuju povijesne i povijesnoumjetničke konzervatorske studije te arheološka istraživanja.

Tvrđava Veliki kaštio, smještena na jugoistočnom punktu stonskoga obrambenog kompleksa grada Stona, jedan

- 1 Za obnovu stonske baštine koja je percipirana kao potencijal za intenzivniji razvoj turizma, osmišljen je projekt, tzv. razvojno-integrirani program pod nazivom *Povijest na zrnu soli*. Nositelj projekta je Općina Ston, a kao partneri sudjeluju Turistička zajednica Općine Ston, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Regionalna razvojna agencija DUNEa, Župa sv. Vlaho – Ston i tvrtka Natura Dalmatia. Projekt je ugovoren krajem 2016. godine, a uključuje obnovu tvrđava Veliki kaštio i Koruna, Stonskog lapidarija, Napoleonova puta te južnog poteza gradskih zidina Stona.
- 2 IVICA ŽILE, Između *Ovoga i Onoga* mora: Obnova stonskih zidina od 2003. do 2009. godine, u: Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, VI (2009.), 1-2: 94-96.

- 3 DRUŠTVO PRIJATELJA DUBROVAČKE STARINE, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952. – 2016.*, Dubrovnik, 2016., 157.
- 4 Arheološka istraživanja lokaliteta izvela je tvrtka Arheo plan d.o.o. dok je voditelj projekta obnove bila tvrtka Studio Vetma arh. d.o.o.
- 5 DRUŠTVO PRIJATELJA DUBROVAČKE STARINE, *Povijest i rad na spomenicima kulture 1952. – 2016.*, Dubrovnik, 2016., 157.

↑ Panoramski crtež Stona i Malog Stona (www.ston.hr) s položajima spomenika obuhvaćenih novijim zahvatima obnove:
 1. tvrđava Veliki kaštio; 2. crkva sv. Vlaha; 3. crkva sv. Liberana;
 4. župni dvor – Lapidarij; 5. tvrđava Podzvizd; 6. tvrđava Koruna

je od najreprezentativnijih “pojedinačnih” spomenika fortifikacijskog graditeljstva Dubrovačke Republike. Štiteći grad s morske strane, Veliki kaštio, zvan i Tvrđavom sv. Jeronima, bio je najvažnija točka njegove obrane. Arhivski dokumenti svjedoče da je gradnja Velikog kaštila započela u drugoj polovici 14. stoljeća, te da je svoj konačni oblik tvrđava stekla tijekom druge polovine 15. i u 16. stoljeću. Zamisao o cjelovitoj obnovi začeta je još sredinom 20. stoljeća, a otad se u više navrata htjelo pristupiti revitalizaciji. Premda su obavljena arhitektonska snimanja, načinjene konzervatorske smjernice, studije i projekti, još desetljećima nije bilo stvarnih mogućnosti za poduzimanje

konkretnih i cjelovitih radova. Sustavna arheološka i konzervatorska istraživanja koja su osamdesetih godina proveli stručnjaci dubrovačkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture,⁶ rezultirala su zaokruživanjem spoznaja o svim razvojnim fazama, izgledu i funkcioniranju sklopa tvrđave. Tom je prigodom načinjena detaljna konzervatorska dokumentacija koja je, ujedinivši rezultate tog i svih prethodnih istraživanja, bila podlogom za kulturnopovijesnu i povijesnoumjetničku

6 IVICA ŽILE, SONJA SEFEROVIĆ, MARINA MOJAŠ, MILJENKO MOJAŠ, Veliki kaštio Ston, konzervatorska dokumentacija, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Dubrovnik, 1987.

↑ Pogled na tvrđavu Podzvid tijekom arheoloških istraživanja, dokumentacija tvrtke Arheo Plan d.o.o., Foto A. Kovačević

valorizaciju te program revitalizacije.⁷ Usljedila je izrada projekta za obnovu tvrđave do koje ipak nije došlo zbog rata. Radovi na obnovi Velikog kaštila započeli su poslije više od dva desetljeća, 2010. godine kada je tvrđava uvrštena u program obnove i uređenja stonskih zidina.⁸ Prije početka samog zahvata 2014. godine, građevinski se sklop tvrđave nalazio u izrazito lošem stanju, tako da su prvi opsežni radovi obuhvaćali čišćenje i odvoz otpadnog materijala te uklanjanje raslinja.

7 IVICA ŽILE, SONJA SEFEROVIĆ, MARINA MOJAŠ, MILJENKO MOJAŠ, Veliki kaštio Ston, konzervatorska dokumentacija, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Dubrovnik, 1987.

8 DRUŠTVO PRIJATELJA DUBROVAČKE STARINE, Povijest i rad na spomenicima kulture 1952. – 2016., Dubrovnik, 2016., 160.

Od 2014. godine do danas u etapama se provode revizijska arheološka istraživanja koja upotpunjuju spoznaje ranijih istraživača.⁹ Istražni radovi obuhvatili su prostor unutrašnjosti tvrđave odnosno njezino dvorište i ophod, prostor južnog predzida te prostor uz sjeverno predzide kojim je vodila komunikacija između tvrđave i gradskog prostora. Prema rezultatima istražnih radova izrađeni su projekti obnove pojedinih dijelova tvrđave. Do danas je u cijelosti obnovljeno tijelo tvrđave, a njezin je nukleus otvoren za posjetitelje. Osim zidnih platna tvrđave, u punoj su visini obnovljene i ugaone kule, ophod te dvorište u kojem je u cijelosti

9 Voditelj projekta obnove je tvrtka Studio Vetma arh. d.o.o. Arheološke radove izvodi tvrtka Arheo plan d.o.o.

rekonstruirana kaštelanova kuća, dok su ostatci kasnijeg austrijskoga vojnog objekta demontirani. Rekonstruirana je mašikula nad glavnim ulazom (na sjevernom pročelju), kao i nadsvođeno proširenje jugozapadnog ugla tvrđave odnosno položaj topa. Prezentiran je i segment istočnoga gradskog zida neposredno uz sjevernu stranu Kaštila. U tijeku su radovi na prezentaciji predziđa koje je okruživalo tvrđavu, prezentacija mosta koji je predstavljao komunikaciju tvrđave i gradskog prostora, potom arheološki istražni radovi uz zapadno i južno predziđe te na prostoru južno od tvrđave, prema nekadašnjoj kuli Bat. Programom uređenja neposrednog okoliša tvrđave predviđena je prezentacija nekadašnjeg jarka te gradskog zida koji je vodio od Kaštela ka jugu. Sjeverozapadnoj kuli Kaštela, koja se po zaslužnom konzervatoru često naziva i Beritićevom, namijenjen je muzejsko-galerijski sadržaj, uz prezentaciju arheoloških ostataka izvorne kule u zoni prizemlja, dočim će Kaštelanova kuća biti korištena kao prostor Društva u kojemu se ujedno mogu održavati povremene javne priredbe.

Nešto ranije krenulo se i u obnovu Korune, tvrđave smještene na sjevernim padinama brda Podzvidz, povrh Malog Stona. Koruna je dominantna točka (kruna!) fortifikacijskog sklopa malostonskog predjela. Proučavanjem arhivskih dokumenata i povijesnoumjetničkom analizom sačuvanih struktura rasvijetljene su razvojne faze izgradnje tvrđave čiji počeci sežu u 1347. godinu.¹⁰ Arheološka istraživanja provedena su tijekom 2010. i 2011., a 2015. godine obavljani su dopunski arheološko-konzervatorski radovi.¹¹

Temeljem ranijih proučavanja, arheoloških i konzervatorskih istraživanja potvrđene su četiri razvojne faze izgradnje tvrđave.¹² Istražni su radovi omogućili izradu detaljne konzervatorske dokumentacije u svrhu rekonstrukcije i revitalizacije tvrđave, a radovi na obnovi su trenutno u tijeku.¹³ Planirana je obnova južnog, zapadnog i istočnog zida tvrđave, istočnoga vanjskog predziđa te sjevernog zida s trima kulama. Uspostavit će se ulaz u tvrđavu s Velikog zida ustanovljen zahvaljujući spomenutim arheološko-konzervatorskim istraživanjima. Kula Kulina, kao posebna cjelina u sklopu tvrđave, do danas je u najvećoj mjeri obnovljena, i to primjenom faksimilske metode prema stanju iz druge polovine 19. stoljeća.¹⁴ Obnavljaju se i kaštelanova kuća u istočnom, gustijerna u središnjem, te kuća barabanata i oružana u zapadnom dijelu tvrđave. Prostorima tvrđave namijenjeni su primjereni sadržaji: istočna i zapadna kula u sjevernom zidu tvrđave koristit će se kao prodajni prostori, a u središnjoj će kuli biti prezentirani ostatci peći za zažarivanje artiljerijskih kugli. Prizemlju kaštelanove kuće namijenjena je funkcija recepcije, dok će središnja prostorija na katu biti korištena kao dvorana za sastanke i manje skupove.

Posljednja je u obnovu ušla tvrđava Podzvidz, podignuta na istoimenom brdu povrh Stona, na najvišoj točki Velikog zida. Odluka o njezinoj gradnji donesena je 1335.

10 PATRICIJA VERAMENTA-PAVIŠA, Tvrđava Koruna

– malostonska citadela, u: Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji, 32 (1992.), 391-423.

11 Voditelj konzervatorskih istražnih bila je Zvezdana Tolja, dipl. ing. arh. dok je arheološke radove izvela tvrtka Arheo plan d.o.o.

12 ARHEO PLAN d.o.o., Izvještaj o provedenim arheološko konzervatorskim istražnim radovima, Tvrđava Koruna – Mali Ston, Dubrovnik, 2015.; ARHITA d.o.o., Konzervatorska dokumentacija, veljača 2012.

13 Glavna projektantica je Zvezdana Tolja, dipl. ing. arh. Konzervatorsku dokumentaciju izradila je tvrtka ARHITA d.o.o.

14 Za primjenu metode faksimila korištena je fotogrametrija pročelja iz sedamdesetih godina, arhitektonski snimak kule izrađen osamdesetih godina, kao i detaljna fotodokumentacija iz arhiva Društva prijatelja dubrovačke starine.

↑ Tvrđava Koruna tijekom obnove, dokumentacija Društva prijatelja dubrovačke starine, foto Lj. Gamulin

godine, a od 14. stoljeća naovamo doživjela je brojne preinake.¹⁵ Današnje doba tvrđava je dočekala u izrazito lošem stanju, a aktivnosti na njezinoj obnovi započete su 2015. godine.¹⁶ Kako bi se utvrdio slijed povijesnog razvoja tvrđave, tijekom 2017. godine poduzeti su arheološki istražni radovi kojima su, u suglasju s podacima iz dokumentarnih izvora, potvrđene četiri razvojne faze.¹⁷ Na temelju rezultata spomenutih istraživanja izrađuje se projekt obnove tvrđave i njene prezentacije.

15 LUKŠA BERITIĆ, *Stonske utvrde*, Dubrovnik, 1958., 21.

16 Voditelj projekta je tvrtka Studio Vetma arh. d.o.o.

17 Arheološke radove je izvela tvrtka Arheo plan d.o.o.; ARHEO PLAN d.o.o., *Izvjestaj o provedenim arheološkim istražnim radovima, Tvrđava Podzvizd – Ston*, Dubrovnik, 2017.

Nakon pregleda radova na stonskim utvrđama, treba reći nekoliko riječi i o zahvatima na građevinama unutar gradskim zidina Stona, zahtjevnim, a istodobno i osjetljivim zbog toga što se poduzimaju unutar spomeničke cjeline koja je do danas u velikoj mjeri sačuvana u svom srednjovjekovnom obliku. Upravo je *izvornost* temeljna kvaliteta koja obilježava urbanističku cjelinu Stona i postaje jednom od ključnih premisa u njezinu istraživanju, a potom i u integralnoj obnovi.

Noviji radovi unutar povijesne jezgre Stona započeti su ubrzo nakon početka radova na obnovi fortifikacija. Riječ je prvenstveno o obnovi sakralnih građevina – crkve sv. Vlaha i barokne crkvice sv. Liberana, smještene u jednoj

od stonskih ulica. Crkva sv. Vlaha nalazi se u jugoistočnom dijelu grada, neposredno uz zgradu Kneževa dvora. Današnje zdanje neostilskog rječnika izgrađeno je na mjestu dviju starijih građevina posvećenih istom titularu koje su do ukidanja Stonske biskupije 1828. imale ulogu stonske katedrale. Postojeća građevina, u funkciji župne crkve, završena je 1875. godine. Značajno je stradala u velikom potresu 1996. godine nakon čega je niz godina bila u izuzetno ruševnom stanju, bez krova.¹⁸ Izvana je obnovljena i vraćena u funkciju 2017.¹⁹ godine, a radovi na uređenju unutrašnjosti i okoliša crkve su trenutno u tijeku.

Važno je, s obzirom na temu, istaknuti i otvorenje lapidarija u Stonu 2015. godine, ustanovljenog kao jedne od vanjskih zbirki Arheološkog muzeja Dubrovačkih muzeja. U prostorima nekadašnje Biskupske palače, današnjeg župnog dvora, izloženo je stotinjak predmeta, ulomaka liturgijskoga kamenog namještaja i opreme među kojima se ističu vrijedni fragmenti

ukrašeni pleternom ornamentikom. Problem je aktualnog prostora njegova skučenost koja onemogućuje adekvatno izlaganje ostaloga vrijednog materijala – bogate arheološke zbirke i sakralne zbirke vrijednih liturgijskih predmeta. Zbog toga je inicirano preuređenje prostora koje je trenutno u tijeku.²⁰

Unutar gradskog tkiva problematičnima ostaju objekti u privatnom vlasništvu, prvenstveno brojne kuće koje su nakon stradavanja u potresu devedesetih godina do danas ostale srušene i zanemarene.

Kratak pregled recentnih radova na obnovi stonske spomeničke cjeline ilustrira novi izgled spomeničke cjeline Stona, drugoga grada Dubrovačke Republike, koja je desetljećima bila izložena kontinuiranom propadanju. Pri obnovi Stona potrebno je imati na umu osjetljivost zadatka koji bi trebao na pravi način predstaviti srednjovjekovni grad, njegove spomenike i okolicu, što po svim kriterijima predstavljaju iznimno vrijedne dijelove nacionalne umjetničke baštine. Obnova svakoga pojedinog spomenika treba stremiti očuvanju cjelovitosti Stona kao neponovljivog primjera srednjovjekovnog urbanizma i fortifikacijskog umijeća, sklopa čija najizrazitija vrijednost leži upravo u sačuvanosti ambijentalne cjeline. x

18 Arheološka istraživanja crkve vođena su 2006. i 2007. godine, a imala su zaštitni karakter. Izvoditelj arheoloških istraživanja bila je tvrtka Omega engineering d.o.o.

19 Obnova crkve financirana sredstvima Dubrovačke biskupije, Ministarstva kulture, Dubrovačko-neretvanske županije, Općine Ston, kao i sredstvima privatnih donatora. Rekonstrukciju i dogradnju crkve vršila je tvrtka D & Z d.o.o. iz Zadra.

20 Projekt preuređenja vodi tvrtka Studio Vetma arh. d.o.o.